

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

Тетяна Єжова,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри спеціальної психології,

корекційної та інклюзивної освіти

Київського університету

імені Бориса Грінченка

УДК 341.231.14:37.014.15

Право дітей з особливостями психофізичного розвитку на освіту в міжнародних нормативно-правових документах

Визнання в ХХ столітті державами необхідності особливого захисту дітей призвело до закріплення їх прав в багатьох міжнародних документах, що сприяло формуванню особливого правового положення дитини в суспільстві. В результаті аналізу наукових праць в галузі теорії держави й права, присвячених дослідженню прав дітей [1; 2], ми дійшли висновку, що при визначенні поняття «права дитини» науковці спираються на визначення поняття «права людини». Для нашого дослідження важливим є висновок П. М. Рабіновича про те, що сутність даного поняття ґрунтується на соціально-потребовому підході, в якому права людини пов'язуються із можливістю та необхідністю задоволення її потреб [3, с. 5-7]. Обґрунтування зв'язку прав та потреб було покладено в основу визначення поняття «права дитини». В результаті наукового по-

шуку нами було встановлено, що спроби визначення даного поняття здійснювалися як дослідниками в галузі юриспруденції [1; 2], так і дослідниками в галузі педагогіки [4]. Так, С. А. Саблук визначає права дитини як «природні й соціально-державні можливості, необхідні для існування дитини, її виховання, розвитку, здобуття знань, набуття навичок, формування фізичного, духовного, морального і соціального потенціалу» [1, с. 10-11]; Н. М. Опольська – як можливості задоволення потреб та інтересів дитини, реалізація яких є необхідною умовою для її нормального життя та гармонійного розвитку [2, с. 9]; Ж. В. Петрович, розглядаючи потреби з позицій психології, філософії, соціології та педагогіки, робить висновок, що проблема прав дітей в педагогічному контексті полягає у розумінні дорослими обов'язковості їх забезпе-

чення й усвідомленні, що саме необхідно дитині для розвитку та гідного життя [4, с. 32-50]. Важливими в прикладному аспекті є дослідження, які проводяться на межі юридичних та педагогічних наук. Прикладом може бути наукова та практична діяльність доктора педагогічних наук, професора, академіка НАПН України, заслуженого юриста України В. М. Синьова [5].

У сучасному світі формування національного законодавства в сфері прав людини неможливо без урахування принципів і норм, вироблених міжнародним співтовариством. Різні аспекти міжнародно-правового захисту дітей досліджували О. І. Вінгловська (імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України, 2000 р.), М. Шийко-Окрух (міжнародно-правовий захист дітей під час збройних конфліктів, 2002 р.), К. Ніконов (теоретичні аспекти міжнародно-правового захисту прав дитини, 2010 р.), Н. В. Лінник (міжнародно-правовий захист економічних прав дитини, 2011 р.) та ін. Комплексне вивчення проблеми забезпечення прав дітей з позицій міжнародного досвіду визначається необхідністю практичного пошуку ефективних політичних, управлінських і педагогічних рішень. Ми мали на меті здійснити контент-аналіз міжнародних нормативно-правових документів, які регламентують надання дітям з особливостями психофізичного розвитку освітніх послуг в контексті реалізації права таких дітей на освіту.

До категорії дітей з особливостями психофізичного розвитку ми відносимо дітей, які мають порушення слуху, зору, мовлення, опорно-рухового апарату, інтелектуальну недостатність та розлади спектру аутизму. Зазначимо також, що єдиної термінології для позначення дітей даної категорії у міжнародному законодавстві не існує. В різні роки для позначення таких дітей вживалися терміни «діти з розумовими або фізичними вадами», «неповноцінна в розумовому або фізичному відно-

шенні дитина» тощо. В нормативно-правових документах останніх років вживається термін «діти-інваліди», який уданій статті ми вживаємо як синонім терміну «діти з особливостями психофізичного розвитку», оскільки переважна більшість таких дітей має підтверджену відповідним документом інвалідність. Зазначимо також, що поняття «діти з особливостями психофізичного розвитку» є ширшим, ніж поняття «діти-інваліди» – можна мати виражені ознаки інвалідності, проте офіційно інвалідом не вважатися.

В результаті наукового пошуку нами було встановлено, що вперше у міжнародному законодавстві право людини на освіту було проголошено у Загальній декларації прав людини (1948 р.) [6]. У ст. 26 даного документу визначено принципи організації освіти(безкоштовність початкової та загальної освіти; загальна доступність технічної та професійної освіти; однакова доступність вищої освіти на основі здібностей кожного);вказано цілі освіти(всебічний розвиток особистості; збільшення поваги до прав і свобод людини; сприяння взаєморозумінню, терпимості та дружбі між народами);проголошено пріоритетне право батьків на вибір виду освіти для своїх дітей. Таким чином, у Загальній декларації прав людини право на освіту надається дітям разом з людьми інших вікових груп. Зауважимо, що ст. 2 Декларації проголошує рівність людей «незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища». Як бачимо, конкретно про недискримінацію людей за станом здоров'я мова не йде, хоча ця ознака може міститися у словосполученні «інше становище».

Першим міжнародним нормативно-правовим документом, присвяченим розв'язанню проблем інвалідів, у тому числі дітей з інвалідністю, була Рекомендація щодо перекваліфікації інвалідів № 99, прийнята на Генера-

льній конференції Міжнародної організації праці у 1955 р. [7]. У даному документі для нас представляють інтерес положення, які стосуються навчання фізично неповноцінних дітей та підлітків: врахування у навчальних програмах особливих проблем таких дітей для надання їм можливостей здобувати загальну та професійну підготовку, найбільш відповідну їхньому віку, здібностям, придатності і перевазі (п. 37); спільне навчання зі здоровими дітьми завжди, коли це можливо і доцільно; спеціальна підготовка викладачів (п. 39); заохочення дітей, в яких виявлено інвалідність, до відвідування школи, надання їм в процесі навчання фінансової допомоги (п. 40).

Декларацією прав дитини [8], прийнятою резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН у 1959 р., було доповнено перелік принципів освіти принципами обов'язковості та найкращого забезпечення інтересів дитини. Також було доповнено перелік завдань освіти. Так, освіта має сприяти загальному культурному розвитку дитини, завдяки якому вона могла би розвинути свої здібності й особисті судження, усвідомлення моральної і соціальної відповідальності та стати корисним членом суспільства. Вперше вказується не лише на наявність у дітей права на освіту, а й на обов'язок держав щодо його реалізації. Також у даному документі перше вживається термін «рівність можливостей», проте його значення не роз'яснюється (принцип 7). Важливими є заборона залучення дитини до роботи або іншої діяльності, яка була б шкідливою для її здоров'я або освіти (принцип 9) та визнання необхідності створення спеціальних умов для дітей, неповноцінних у фізичному, психічному або соціальному відношенні (принцип 5).

У прийнятій у наступному році XI сесії Генеральної конференції ООН з питань освіти, науки та культури Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти [9] дається визначення змісту поняття «дис-

кримінація» стосовно реалізації права на освіту. Зокрема, дискримінацією вважається створення або збереження роздільних систем освіти або навчальних закладів для яких-небудь осіб або групи осіб (ст. 1, п. «с»). Оскільки даний документ є чинним і до цього часу, в рамках теми нашого дослідження виникає питання, чи можна вважати створення спеціальних шкіл-інтернатів дискримінацією дітей з особливостями психофізичного розвитку. Згідно пункту «с» статті 2, дискримінацією не є випадки створення або збереження приватних навчальних закладів, метою яких є не виключення якої-небудь групи, а лише доповнення можливостей освіти, яка надається державою, за умови відповідності їх діяльності визначеній меті освіти, та відповідності освіти в таких закладах нормам, затвердженим компетентними органами освіти. Зазначимо, що дане положення відповідає на поставлене питання лише частково, оскільки за радянських часів спеціальні школи не були приватними; державними ці заклади є і зараз. Ніколи спеціальні школи не мали на меті ізоляцію своїх вихованців; ці заклади завжди прагнули надати своїм учням освіту, яку вони не могли отримати у звичайних школах, оскільки звичайні школи не мали ні відповідних фахівців, ні спеціальних умов для навчання дітей з порушеннями слуху, зору, інтелекту тощо. Проте учні спеціальних шкіл мимоволі опиняються замкненими у своєму вузькому колі, залишаючись тривалий час ізольованими від власних родин, від здорових однолітків і від суспільства в цілому.

У прийнятій у 1969 р. Генеральною Асамблеєю ООН Декларації соціального прогресу та розвитку [10] вперше говориться про недискримінацію за станом здоров'я та необхідність здійснення заходів з відновлення працездатності дітей і молоді з розумовими або фізичними вадами для того, щоб допомогти їм стати корисними членами суспільства; такі заходи мають складатися,

зокрема, з надання дітям та молодим людям можливостей для отримання загальної та професійної освіти (ст. 19, п. «d»). Також у документі вказується на необхідність підвищення рівня освіти; використання ЗМІ для забезпечення безперервності процесу освіти населення; конструктивного використання вільного часу дітей і підлітків (ст. 21, пп. «b», «c»).

У затверджених резолюціями Генеральної Асамблеї ООН у наступні роки Декларації про права розумово відсталих осіб (1971 р.) та Декларації про права інвалідів (1975 р.) поділ інвалідів за віковими категоріями не здійснюється. Проте в преамбулах цих документів зазначається, що їх положення ґрунтуються, зокрема, на принципах Декларації прав дитини. З цього можна зробити висновок, що визначені даними документами основні права, зокрема, право на освіту, поширюються також і на дітей означених категорій. Що стосується права на освіту, то в обох документах лише вказується на наявність даного права в осіб вказаних категорій без якоїсь конкретизації.

У Санберзькій декларації [11], прийнятій на Всесвітній конференції, присвяченій діям і стратегії в галузі освіти, попередження інвалідності та залучення інвалідів до життя суспільства (1981 р., Іспанія) підкреслюється першочергове значення освіти в житті людей з інвалідністю, наголошується на необхідності використання освіти для залучення таких людей до життя суспільства та вказується на необхідність розробляти такі програми в галузі освіти (у тому числі й для дітей раннього віку), професійної підготовки, культури й інформації, які будуть сприяти інтеграції інвалідів у нормальне життєве середовище (ст. 4-7) та розширювати участь сім'ї в освіті та професійній підготовці інвалідів (ст. 7, 8).

У Всесвітній програмі дій відносно інвалідів, прийнятій резолюцією 37/52 Генеральної Асамблеї ООН у 1982 р. [12], вперше визначено поняття «створення рівних можливос-

тей», яке розуміється як процес, за допомогою якого фізичне й культурне середовище, житлові умови, транспорт, соціальні служби й служби охорони здоров'я, доступ до освіти та роботи, культурного та соціального життя, спорту і відпочинку, робляться доступними для всіх (п. 12). Вперше у даному документі говориться про право про освіту дітей з найтяжчими формами інвалідності (п. 120); про необхідність забезпечення гнучкості шкільної системи для навчання дітей-інвалідів (п. 121); визначено принципи побудови системи освіти для інвалідів: індивідуалізація, доступність, всеосяжність (п. 122).

У Конвенції про права дитини [13], прийнятій резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН у 1989 р., для нашого дослідження представляє інтерес ст. 23, в якій сказано, що «неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства». Згідно цієї статті, неповноцінній дитині має надаватися ефективний доступ, зокрема, до послуг у галузі освіти та професійної підготовки таким чином, який призводить до найбільш повного її залучення в соціальне життя. Що стосується права дітей на освіту, то новими в даному документі стали положення про те, що держави-учасниці забезпечують доступність інформації і матеріалів у галузі освіти й професійної підготовки для всіх дітей; вживають заходів для сприяння регулярному відвідуванню дітьми шкіл і зниженню кількості учнів, які залишили школу (ст. 28, част. 1, пп. «d», «e»). Вперше на законодавчому рівні визначається необхідність гуманізації шкільного середовища: «Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів, щоб шкільна дисципліна була забезпечена методами, що ґрунтуються на повазі до людської гідності дитини» (ст. 28, част. 2). Також вперше держави-учасниці зо-

бов'язуються вживати заходи в галузі освіти (поряд із законодавчими, адміністративними та соціальними заходами) для захисту дітей від насильства, експлуатації, зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами (ст. 19, 32, 33).

У березні 1990 р. у Таїланді відбулася Всесвітня конференція «Освіта для всіх», на якій міжнародним співтовариством була прийнята Всесвітня декларація про освіту для всіх і рамки дій для задоволення базових освітніх потреб [14]. У даному документі вперше було визначено базові освітні потреби, які необхідні людині для виживання, розвитку та праці в умовах збереження людської гідності (ст. 1, част. 1). Оскільки, як було показано вище, права людини пов'язуються із можливістю та необхідністю задоволення її потреб, визначення у нормативно-правових документах базових освітніх потреб є важливим для розуміння змісту поняття «право на освіту». Також в Декларації підкреслюється, що потреби інвалідів в освіті заслуговують на особливу увагу, а освіта інвалідів визнається невід'ємною складовою системи освіти (ст. 3). Наступними важливими моментами даної Декларації було визнання того, що навчання дитини має починатися від її народження (ст. 5), та визнання необхідності поліпшення умов навчання шляхом забезпечення дітям харчування, медичного догляду, фізичної та емоційної підтримки (ст. 6).

У цьому ж, 1990-му році, в Організації Об'єднаних Націй відбулася Всесвітня зустріч на вищому рівні в інтересах дітей, на якій було прийнято Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту й розвитку дітей, а також план дій щодо здійснення цієї декларації [15]. Порівняно з раніше прийнятими документами, новим у даній Декларації стало положення про необхідність запроваджувати програми, які, зокрема, підготують дітей до трудової діяльності й нададуть їм можливість для отримання освіти протягом усього

життя (п. 6). У Плані дій щодо реалізації положень Всесвітньої Декларації про забезпечення виживання, захисту й розвитку дітей у 90-ті роки вперше вказується на можливість використання освіти для підвищення якості життя, поліпшення охорони здоров'я матері та дитини, а також охорони навколишнього середовища; визнається необхідним приділення першочергової уваги інвестиціям у базову освіту (п. 21).

У Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів [16], затверджених резолюцією 48/96 Генеральної Асамблеї ООН у 1993 р., вперше говориться про необхідність запровадження у навчальних закладах допоміжних послуг для задоволення потреб осіб з різними формами інвалідності та важливість залучення до процесу освіти громадських організацій інвалідів (правило 6, пп. 2, 3). Вперше на міжнародному рівні констатується, що спеціальне навчання в деяких випадках є найбільш прийнятною формою навчання учнів-інвалідів, проте державам рекомендується прагнути до поступової інтеграції спеціальних навчальних закладів у систему загальної освіти (там же, пп. 8, 9).

Важливого значення для забезпечення права дітей з особливостями психофізичного розвитку на освіту мали Саламанкська декларація та рамки дій що до освіти осіб з особливими потребами, прийняті Всесвітньою конференцією з питань освіти осіб з особливими потребами у 1994 р. [17]. У даному документі вперше вводиться термін «інклюзивна освіта» та проголошується її принцип: звичайні школи повинні приймати всіх дітей незалежно від їх фізичного, інтелектуального, емоційного, соціального, лінгвістичного або іншого стану й створювати їм умови на основі педагогічних методів, орієнтованих у першу чергу на потреби дітей. Особливо підкреслюється, що звичайні школи з інклюзивною орієнтацією є найбільш ефективним засобом боротьби з дискримінаційними

поглядами та створення сприятливої атмосфери в громадах. Також у документі докладно визначаються керівні принципи діяльності на національному, регіональному та міжнародному рівнях щодо запровадження інклюзивного навчання.

Аналіз змісту прийнятої у 2006 р. Конвенції про права інвалідів не виявив якихось принципово нових положень щодо забезпечення дітям з особливостями психофізичного розвитку права на освіту. Положення, які містяться у розглянутих вище міжнародних нормативно-правових актах, у даному документі підтверджуються та посилюються.

З викладеного вище можна зробити наступні висновки. Основні принципи формування політики держав щодо освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку, визначені міжнародним співтовариством, у загальному вигляді зводяться

до наступного: боротьба з дискримінацією в галузі освіти шляхом внесення у законодавство відповідних положень; визнання необхідності особливого піклування про таких дітей, зокрема, створення спеціальних умов для отримання ними освіти; необхідність використання освіти для формування в дітей знань щодо забезпечення їхніх прав; запровадження інклюзивного навчання для надання дітям можливості жити в соціумі, де вони народилися. Рекомендації щодо організації навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку, які містяться у міжнародних нормативно-правових документах, можуть використовуватися для розбудови в Україні середовища, спрямованого на найкращий для кожної конкретної дитини фізичний, психологічний, духовний, соціальний, емоційний, пізнавальний і культурний розвиток.

Список використаних джерел

1. *Саблук С. А.* Правове становище дитини в Україні (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / С. А. Саблук. – К., 2009. – 19 с.
2. *Опольська Н. М.* Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Н. М. Опольська. – К., 2010. – 22 с.
3. *Рабінович П. М.* Права людини і громадянина : навч. посібник / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
4. *Петрочко Ж. В.* Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Петрочко Жанна Василівна. – К., 2011. – 582 с.
5. *Супрун М. О.* Внесок академіка В. М. Синьова та його наукової школи в розвиток загальної психолого-педагогічної науки та пенітенціарної теорії і практики // Публічне право. – 2014. – № 4. – с. 277-282.
6. *Загальна декларація прав людини*, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015
7. *Рекомендація щодо перекваліфікації інвалідів № 99*, прийнята на Генеральній конференції Міжнародної організації праці 1 червня 1955 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_090

8. Декларація прав дитини, прийнята Резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384

9. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти, прийнята XI сесією Генеральної конференції ООН з питань освіти, науки та культури 14 грудня 1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_174

10. Декларація соціального прогреса и розвитку, принята резолюцией 2542 (XXIV) Генеральной Ассамблеи ООН 11 декабря 1969 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_116

11. Санберзька декларація, прийнята Всесвітньою конференцією, присвяченою діям і стратегії в галузі освіти, попередження інвалідності та залучення інвалідів до життя суспільства, яка проходила 2-7 листопада 1981 р. в Іспанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/decl_hr.shtml

12. Всемирная программа действий в отношении инвалидов, принята резолюцией 37/52 Генеральной Ассамблеи от 3 декабря 1982 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_427

13. Конвенція про права дитини, прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_021

14. Всемирная декларация об образовании для всех и рамки действий для удовлетворения базовых образовательных потребностей, принята на Всемирной конференции «Образование для всех», Таиланд, 5-9 марта 1990 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/jomtien.pdf

15. Всемирная декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей, принята на Всемирной встрече на высшем уровне в интересах детей в Организации Объединенных Наций 30 сентября 1990 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_075

16. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів, затверджені резолюцією № 48/96 Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_306

17. Саламанкська декларація, прийнята Всесвітньою конференцією з питань освіти осіб з особливими потребами 7-10 червня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf

Єжова Т. Є. Право дітей з особливостями психофізичного розвитку на освіту в міжнародних нормативно-правових документах

У статті здійснено контент-аналіз міжнародних нормативно-правових документів, які регламентують надання дітям з особливостями психофізичного розвитку освітніх послуг в контексті реалізації їх права на освіту. Зроблено висновок про основні принципи формування політики держав щодо освіти дітей означеної категорії.

Ключові слова: міжнародні нормативно-правові документи, право на освіту, діти з особливостями психофізичного розвитку.

Ежова Т. Е. Право детей с особенностями психофизического развития на образование в международных нормативно-правовых документах

В статье осуществлен контент-анализ международных нормативно-правовых документов, которые регламентируют предоставление детям с особенностями психофизического развития образовательных услуг в контексте реализации их права на образование. Сделан вывод об основных принципах формирования политики государств относительно образования детей обозначенной категории.

Ключевые слова: международные нормативно-правовые документы, право на образование, дети с особенностями психофизического развития.

Yezhova T. Right of children with peculiarities in psycho-physical development to education in international legal documents

The content-analysis of international legal documents that regulate granting to children with peculiarities in psycho-physical development educational services in the context of realization of their right to education is performed in this paper. Made is the corollary about the main principles providing formation of the state policy concerning education of these children.

Key words: international legal documents, right to education, children with peculiarities in psycho-physical development.